

HORST-DIETER BLUME

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΟ
ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
MAPIA IATPOΥ

ση ἀνατέπωση

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ
ΑΘΗΝΑ 2017

Σύμφωνα μὲ τὸν Κανονισμὸν τῶν Ἐκδόσεων τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρυμάτος Ἑθνικῆς Τραπέζης, τὴν μετάφρασην προτοῦ παραδοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο, τὴν διάβασε ὁ ἐπίκουνος καθηγητὴς Δανιὴλ Ι. Ἱακώβ

Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου
Einführung in das antike Theaterwesen
Wissenschaftliche Buchgesellschaft
Darmstadt 1978
β' ἔκδοση βελτιωμένη, 1984

ISBN 978-960-250-077-4

© Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα
Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθῆνα 1986

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

1. ΟΙ ΓΙΟΡΤΕΣ

Διόνυσος

Οι ἀρχαιοελληνικὲς θεατρικὲς παραστάσεις δὲν ἀποτελοῦσσαν καθημερινὴ ἐμπειρία, μὲ ἀπεριόριστες δυνατότητες ἐπανάληψῆς· ἐντάσσονταν μόνιμα στὸ πλαίσιο γιορταστικῶν ἐκδηλώσεων, οἱ ὅποιες, σὲ ἔντονη ἀντίθεση μὲ δ̄, τι συμβαίνει σήμερα, εἶχαν θρησκευτικὸ χαρακτήρα. Οἱ παραστάσεις ἀποτελοῦσσαν ἀναπόσπαστο καὶ οὐσιαστικὸ τμῆμα τῶν λατρευτικῶν δρωμένων.

‘Ο θεὸς στὸν δόποῖο ἦταν ἀφιερωμένη ἡ λατρεία ἦταν ὁ Διόνυσος;¹ ὁ Διόνυσος δὲν ἀνῆκε στὸ καθιερωμένο δωδεκάθεο τοῦ ‘Ολύμπου. Στὸν ‘Ομηρο τὸν συναντοῦμε πολὺ σπάνια, προφανῶς ἐπειδὴ ἦταν ξένος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας. ‘Ετσι, ἦταν δικαιολογημένη ἡ ἐκπληξη ὅταν διαβάστηκε τὸ ὄνομά του στὶς πήλινες μυκηναϊκὲς πινακίδες τῆς Πύλου,² γεγονός ποὺ ἀποδεικνύει ἀναμφισβήτητα ὅτι ὁ θεὸς ἦταν γνωστὸς στὴν Ἑλλάδα καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν κάθισδο τῶν Δωριέων. Τόπος καταγωγῆς τοῦ Διόνυσου θεωρεῖται ἄλλοτε ἡ Θράκη καὶ ἄλλοτε ἡ Φρυγία. Πολὺ συχνὰ προβάλλουν ἔντονα τὰ μὴ ἔλληνικά, τὰ «βαρβαρικά» χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ· πραγματικά, πρόκειται γιὰ τὴν πιὸ ἀντιφατικὴ μορφὴ τοῦ ἔλληνικοῦ πανθέου, ἡ ὅποια εἶναι ἔξαιρετικὰ δύσκολο νὰ συλληφθεῖ μὲ δρθιολογικὰ κριτήρια.

‘Ο Διόνυσος κυρίευε τὸν συναισθηματικὸ κόσμο τοῦ ἀνθρώπου μὲ πρωτόγνωρη δρμή. Δημιουργοῦσε στὸν θνητὸ ἔνα αἰσθημα ἀπεριόριστης ἐλευθερίας καὶ ἐπαγγελόταν λύτρωση

ἀπὸ τοὺς καθιερωμένους καταναγκασμούς. Ἄν λάβουμε μάλιστα ὑπόψη τὶς κοινωνικὲς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν σὲ μιὰ ἑλληνικὴ πόλη, θὰ ἀντιληφθοῦμε ἀμέσως γιατί οἱ γυναικεῖς, ποὺ ζοῦσαν ἀποκλεισμένες ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωήν, ἔνιωσαν ἴδιαίτερη ἔλξη πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκείαν. Ἡ δργιαστικὴ λατρεία τοῦ Διόνυσου, ὁ δποῖος περιστοιχίζονταν μόνιμα ἀπὸ τὸ θίασο τῶν Μαινάδων, ἀποσποῦσε τὶς γυναικεῖς μὲ τρόπο ἀφοπλιστικὸν ἀπὸ τὸ κλειστὸν περιβάλλον τῶν οἰκιακῶν τους ἀπασχολήσεων καὶ τὶς ἔφερνε κοντά στὴν ἄγρια φύσην. Ἡ μανία του ὁδηγοῦσε τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἔκστασην καὶ ἔτσι ἔνιωθαν πλημμυρισμένοι ἀπὸ τὴν θεϊκὴν παρουσία. Μιὰ σειρὰ μυθικὲς διηγήσεις ἀναφέρονται στὶς μάταιες προσπάθειες τῶν βασιλιάδων νὰ καταπιέζουν τὴν ἀπειρότιστη ἐλευθερίαν καὶ τὸ ἄλογο στοιχεῖο αὐτῆς τῆς λατρείας καὶ νὰ παρεμποδίσουν τὴν καθιέρωση τοῦ θεοῦ.³ Ὡστόσο τὴν νικηφόρα προέλαση τῆς νέας θρησκείας τίποτε δὲν μποροῦσε νὰ τὴν σταματήσει. Πάντως, γιὰ νὰ μπορέσει ἡ διονυσιακὴ λατρεία νὰ κερδίσει μόνιμη θέση στὸ κρατικὸν ἔορτολόγιο τῆς Ἀθήνας τοῦ διοικητικοῦ π.Χ., ἀπαιτήθηκε προηγουμένως νὰ ἔξημερωθεῖ ὁ χαρακτήρας της. Πράγματι, οἱ ἐπίσημες θυσίες ποὺ τελοῦνταν πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ παρουσίᾳ ὅλων τῶν πολιτῶν στὸ λαμπρὸ φῶς τῆς ἡμέρας δὲν εἶχαν καμιὰ σχέση μὲ τὰ ὅλα βία καὶ μέθη νυχτερινὰ δργια ποὺ γίνονταν ἀλλοτε ἔξω, στὴν ἄγρια φύση.

‘Ο Διόνυσος σύντομα ξεπέρασε σὲ δημοτικότητα τοὺς περισσότερους θεούς. Στὴν Ἀθήνα γίνονταν πρὸς τιμὴν του συνολικὰ τέσσερις γιορτές, καὶ μάλιστα ὅλες κατὰ τοὺς χειμερινοὺς καὶ ἔαρινοὺς μῆνες: τὰ κατ’ ἀγροὺς Διονύσια (Δεκέμβριος/Ιανουάριος), τὰ Λήναια (Ιανουάριος/Φεβρουάριος), τὰ ‘Ανθεστήρια (Φεβρουάριος/Μάρτιος) καὶ τὰ ἐν ἄστει Διονύσια (Μάρτιος/Απρίλιος). Δύο ἀπὸ αὐτές τὶς γιορτές, τὰ κατ’ ἀγροὺς Διονύσια καὶ τὰ ‘Ανθεστήρια, δὲν συνδέονται ἀμεσα μὲ τὸ δράμα. ’Εδῶ ὁ Διόνυσος παρουσιάζεται ὡς θεὸς τῆς

βλάστησης, δύοποιος έγγυαται τη γονιμότητα και χαρίζει στούς ἀνθρώπους τὸ δῶρο τοῦ αρακιοῦ.⁴

Αὐτές οι ιδιότητες τοῦ θεοῦ, δύο και ἀν μᾶς παραξενεύει, φαίνεται ὅτι ἡταν ξένες πρὸς τὶς πνευματικὲς ἀξιώσεις τῶν ἀγώνων τῆς διαμορφωμένης τραγωδίας. "Ετσι γίνεται ἐντονότερα αἰσθητὴ ἡ ἀπώλεια ὅλων τῶν προβαθμίδων και τῶν πρώιμων μορφῶν τοῦ δράματος, δύοποι ἡ διονυσιακὴ καταγωγὴ θὰ ἡταν ἀναμφισβήτητα περισσότερο ἐμφανῆς ἀπὸ δύο μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διαγνώσουμε οἱ σωζόμενες μαρτυρίες. Τὸ φαλλικὸ στοιχεῖο παίζει κάποιο ρόλο στὶς θεωρίες γιὰ τὴ γένεση τῆς κωμωδίας. 'Ο Αριστοτέλης, δύομάλος αὐτὸς ἐρευνητής, μᾶς δίνει τὴν προβληματικὴ πληροφορία ὅτι «οἱ ἔξαρχοντες τὰ φαλλικὰ» ἀποτέλεσαν τὸν συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὴ λατρεία και τὴν κωμωδία.⁵ Πραγματικά, σὲ δρισμένα χωρία τῶν κωμωδιῶν τοῦ 'Αριστοφάνη ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι στὴ σκευὴ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας ἀνήκε ἔνας δερμάτινος φαλλὸς σεβαστοῦ μεγέθους, ποὺ τὸν ἔδεναν γύρω ἀπὸ τὴ μέση.⁶ Ωστόσο, εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε πῶς ἀπὸ αὐτὰ τὰ φτωχὰ σὲ δραματικότητα φαλλικὰ τραγούδια στάθηκε δυνατὸ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ διοκληρωμένη κωμωδία. 'Ο L. Radermacher παρατήρησε εὔστοχα ὅτι ἐδῶ δὲν διαθέτουμε τὴν κατάλληλη βάση γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς λογοτεχνικοῦ εἴδους.⁷ Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι, ὅταν ἡ τραγωδία και ἡ κωμωδία ἀναπτύχθηκαν στὸ πλαίσιο τῆς διονυσιακῆς λατρείας, ἡ εἰκόνα τοῦ θεοῦ εἶχε ἥδη χάσει σὲ μεγάλο ποσοστὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς ἀγριότητα.

'Απὸ θεματικὴ ἀποψή τὸ δράμα ἀκολούθησε σύντομα τοὺς δικούς του δρόμους, σὲ τέτοιο βαθμὸ μάλιστα, ποὺ ἔγινε παροιμιακὴ ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ τραγωδία δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὸν Διόνυσο.⁸ Βέβαια ὁ δεσμὸς μὲ τὴ λατρεία ἔξαχολούθησε νὰ ὑφίσταται, ἀλλὰ τὸ ἀγωνιστικὸ στοιχεῖο προσέδωσε στὴ θεατρικὴ ἐμπειρία μιὰ μὴ θρησκευτικὴ διάσταση. 'Η ἵκανοποίηση ποὺ ἔνιωθαν οἱ "Ελληνες ἀπὸ τὴν ἀναμέτρηση, ἡ ὄποια

ἀποτελοῦσε τὸ κίνητρο γιὰ νὰ πετύχουν ὑψηλὲς ἐπιδόσεις οἱ διαγωνιζομένοι ἀφενὸς καὶ συνέπαιρνε τὸ κοινὸ ἀφετέρου, φαίνεται ἀσυμβίβαστη μὲ τὶς σύγχρονες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ θρησκευτικὸ δράμα. "Οσο διάστημα ὁ διαγωνισμὸς ἀφοροῦσε ἀποκλειστικὰ τοὺς ποιητὲς ποὺ διεκδικοῦσαν τὸ βραβεῖο, τὸ πράγμα εἶναι ἀκόμη κατανοητό· οἱ κριτὲς ἔπρεπε νὰ ἀποφασίσουν ποιὸς ποιητὴς παρουσίασε μὲ τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸ τρόπο τὴ δύναμη καὶ τὴ δράση τῶν θεῶν. "Οταν δύμως τοὺς ποιητὲς τοὺς ἀκολούθησαν οἱ ὑποκριτές, οἱ ὅποιοι δὲν περιορίζονταν στὸ ρόλο τοῦ ἐκφραστῆ τῶν ποιητικῶν προθέσεων, ἡ καλλιτεχνικὴ πλευρὰ τοῦ δράματος κέρδισε ἀναμφισβήτητα τὸ προβάδισμα. "Ετσι, βλέπουμε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιλαμβάνονταν τὸ θέατρό τους παράλληλα καὶ σὰν ψυχαγωγία.

Στὶς ἑπόμενες σελίδες θὰ ἀναφερθοῦμε διεξοδικότερα στὶς δύο διονυσιακὲς γιορτὲς ποὺ ἦταν στενὰ συνδεδεμένες μὲ τὸ δράμα ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχές του καὶ ἀποτελοῦν τὸ πλαίσιο ὅλων τῶν σωζόμενων ἔργων: τὰ ἐν ἀστει Διονύσια καὶ τὰ Λήναια.

Tὰ ἐν ἀστει Διονύσια

Τὰ ἐν ἀστει Διονύσια ἡ Μεγάλα Διονύσια (ὄνομάζονταν καὶ ἀπλῶς Διονύσια) ἦταν ἡ πιὸ λαμπρὴ γιορτή, παρόλο ποὺ δὲν εἶχαν καὶ τόσο μεγάλη παράδοση. Δὲν γνωρίζουμε πότε καὶ ἀπὸ ποιὸν καθιερώθηκαν. Πάντως ἡ ὄνομασία δόθηκε κατ' ἀναλογία πρὸς τὰ ἀρχαιότερα, τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια· ὑπεύθυνος γιὰ τὴ διοργάνωσή τους δὲν ἦταν ὁ ἀρμόδιος γιὰ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἄρχων βασιλεύς, ἀλλὰ ὁ κρατικὸς ἐκπρόσωπος στὶς μὴ θρησκευτικὲς ὑποθέσεις, ὁ ἐπώνυμος ἄρχων. Ἡ γιορτὴ ἦταν ἀφιερωμένη σὲ μιὰ διονυσιακὴ λατρεία ποὺ εἶχε ἔρθει στὸ ἀπὸ τὴν κωμόπολη Ἐλευθερές, στὰ ἀττικοβοιωτικὰ σύνορα. Στὸν Πεισίστρατο ὀφείλεται πιθανότατα ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς γιορτῆς καὶ ὁ ἔξωραϊσμός της, μὲ τὴν